

ORTA DOĞU'DA SU SORUNU VE TÜRKİYE AÇISINDAN İNCELENMESİ

Metin SALTÜRK*

Özet

Dünyanın birçok bölgesinde suların tahsisi ve kullanımı ile ilgili çeşitli uyuşmazlıklar bulunmaktadır. Söz konusu uyuşmazlıklar, havzaların değişik özellikleri ve ilgili ülkelerin jeopolitik konumları itibarıyla birbirinden ayrı nitelikler arz etmekle birlikte, genel olarak ortak sorun, suyun ilgili ülkeler arasında hangi ölçü ve ilkelere göre tahsis edileceği konusunda odaklanmaktadır. Günümüzde bazı sınır aşan sular için komşu ülkeler arasında varılmış anlaşmalar yapılmış olmakla beraber, her birinin özelliğinin farklı olması nedeniyle, bu anlaşmaları başka bir sınır aşan suya aynen uygulamak mümkün görülmemektedir. Bu çalışmada, sınır aşan sularla ilgili antlaşmalara yön veren konular incelenmiştir. Gelecekte ciddi su sıkıntılarının beklendiği Ortadoğu bölgesine komşu olan ve kendi su ihtiyaçlarını karşılayabilmek için büyük yatırım ve fedakârlıklara katlanan Türkiye'nin, su kaynaklarının mevcut durumu üzerinde durulmuş ve Türkiye'nin Güneydoğu komşuları Suriye ve Irak ile komşu olmayan İsrail'in su konusunda son zamanlardaki politikaları ile Türkiye'nin rolü araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Ortadoğu, Su, Sınır Aşan Su, politika

Abstract

There are various conflicts around the world about allotment and usage of water. While these conflicts have different characteristics based on the river basins' different features, the main problem is on the measures and the principles to allocate water to involving countries. Today, even though there are some treaties between neighbour countries on cross-border water, because of the different features of these treaties, it does not seem possible to apply them to another cross-border water conflict in this research issues that shape cross-border water treaties are analysed. Current condition of Turkey, which is near a region where serious water problems are expected, namely The Middle East; and which bears self-sacrifice and heavy investments to meet its water needs is stressed, recent politics of Turkey's Southeast neighbours -Sryia and Irak as well as Israel which isn't our neighbour about water - and Turkey's role is researched.

Key words: Turkey, Middle East, water, transboundary rivers, politics

* Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD, Öğretim Elemanı.

Giriş

Canlıların en temel ihtiyaç kaynaklarından birisi ve doğal kaynakların en önemlisi olan su, aynı zamanda yaşamın ana kaynağıdır. Günlük ihtiyaçların yanı sıra; tarım, sanayi, ulaşım gibi alanlarda da sudan ve onun meydana getirdiği imkânlardan istifade edilmektedir. 20'inci yy'ın ikinci yarısından itibaren su ve suyun paylaşımı; özellikle, sınır aşan sulara kaynaklık eden ülkeler tarafından uluslararası platformlarda tartışma konusu haline getirilerek, lehte kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Dünya su kaynakları kıt, su döngüsü değişmezdir. Buna karşılık, hızlı nüfus artışı, yükselen yaşam standardı ve ülkelerin sanayileşme çabaları; su gereksinimini artırmış, su kaynaklarının paylaşımı sorununu ortaya çıkararak, suyu 21'inci yy'ın en stratejik maddelerinden biri haline getirmiştir.

Dünya yüzeyinin yaklaşık yüzde 70'i sularla kaplıdır. Mevcut suyun %97'sini okyanuslar ve denizlerdeki tuzlu su oluşturmaktadır. Geriye kalan %3'lük kısmını ise canlıların ihtiyaçlarını karşılayan tatlı sular oluşturmaktadır. Bu %3'lük su miktarının dünya üzerindeki dağılımı da son derece dengesizdir. Su kaynakları ile ilgili gelenek ve yasaların insanlık tarihi ile birlikte doğduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Uygarlığın doğup geliştiği bölgelerden biri olan Anadolu ve Ortadoğu; M.Ö. 3000 yıllarından itibaren insanlara sağladığı su kaynağı ve su ulaşım yolları ile temel yerleşim ve uygarlık alanlarından birisi olmuştur.¹ Su özellikle bu bölgede varlığı ile medeniyetin beşiği olurken, yokluğu da bu medeniyetlerin yıkılmasına yol açmıştır. Bilinen en eski uygarlık, ilk kez Fırat ve Dicle kıyılarında (Mezopotamya) kurulmuştur. Arkeologlar bu bölgede 4200 yıl önce, 300 yıl boyunca etkisini gösteren bir kuraklığın, Ortadoğu'nun ilk uygarlıklarından Akad Uygarlığı'nı çökerttiğini belirlemişlerdir.²

Su ve suyun kullanımı tartışmalarını bir bakıma erteleme görevi yapan soğuk savaş koşulları ortadan kalkınca konu 1990'lı yıllardan sonra tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Su günümüzde önemini artırarak yaşamsal kaynak olma özelliğini sürdürmektedir. 1992 yılında Dublin'de toplanan Su ve Çevre Konferansında; suyun ekonomik bir değer, meta olduğu ve su kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi gerektiği kabul edilmiştir. 1995 yılında ise B.M. Dünya Gıda Örgütü (FAO) Dünya Gıda Günü için "Hayat için Su" başlığını seçmiştir.³ 2000 yılı Dünya Su Günü'nün teması ise "21 Yüzyılda Su" konusu olarak seçilmiştir. Dünya Su Forumunun ikincisi 17-19 Mart 2000 tarihleri arasında Lahey'de gerçekleştirilmiştir.⁴ Bu toplantılar ve alınan kararlar, suyun genel olarak dünya için artan önemini göstermektedir. Kişi başına düşen su miktarı açısından kıtaların durumuna bakıldığında; Asya'da 3000, Batı Avrupa'da 5000, Afrika'da 7000, Kuzey Amerika'da 18000, Güney Amerika'da 23000 m³ dür. Dünya ortalaması ise 7600 m³ civarındadır.⁵ Türkiye'de ise 1735 m³

¹ Sabahattin Şen (Haz.), *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, Rifat Ucarol, *Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresindeki Önemli Gelişmeler*, (İstanbul: Bağlam, 1993), 362.

² Konuralp Pamukçu, *Su Politikası*, (İstanbul, Bağlam, 2000), 35.

³ Lütfü Şehsuvaroğlu, *Su Barışı Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları*, (İstanbul: Gümüşmotif, 1997), 36.

⁴ Aziz Koluman (ed.), *Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri*, 2. b., (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2003), 11.

⁵ Özhan Ulutaam, *Ortadoğu da Su Sorunu*, (İstanbul:Türkiye İş Bankası, 1998), 223.

olup, bu miktarla toplam ve faydalanılabilir su varlığı arasındaki fark büyüktür.⁶ Tablo 1'de ülkemizin akarsu havzaları belirtilmiştir.

Tablo -1 Türkiye'nin Akarsu Havzaları

Havza Adı	Yıllık Akış (Km ³)	Yıllık Toplam Akış %'si
Fırat	31.61	17.0
Dicle	21.33	11.5
Doğu Akdeniz	11.07	6.0
Antalya	11.06	5.9
Batı Akdeniz	8.93	4.8
Seyhan	8.01	4.3
Ceyhan	7.18	3.9
Kızılırmak	6.48	3.5
Sakarya	6.40	3.4
Çoruh	6.30	3.4
Yeşilirmak	5.80	3.1
Araş	4.63	2.5
Büyük Menderes	3.03	1.6
Gediz	1.95	1.1
Meriç-Ergene	1.33	0.7
Küçük Menderes	1.19	0.6
Asi	1.17	0.6

Kaynak: Mehmet Tomanbay, Dünyanın Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği, (Ankara: Gazi, 1998), 139. Ülkemizin diğer ülkelerle su varlığı mukayesesinde kişi başına faydalanılabilir su varlığının esas alınması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Çok düzensiz yağış ve akış şartları, su kaynaklarının ekonomik olarak değerlendirilmesini sınırlayan bir faktördür. Dolayısı ile kişi başına düşen toplam su potansiyeli ile faydalanılabilir su potansiyeli arasında önemli bir fark bulunmaktadır.⁷ Bu açıdan Türkiye, sanılanın aksine su zengini bir ülke değildir. Bütün nehirlerimizden, çaylarımızdan ve derelerimizden bir yılda ortalama olarak 186 milyar m³ su akarırken, Tuna Nehri'nin yıllık ortalama su potansiyeli 206 milyar m³'tür.⁸ Su zengini olmayan ülkemizde kişi başına düşen yenilenebilir su potansiyeli, 2000 yılı nüfusu temel alındığında yaklaşık 3500 m³'dür. Kişi başına düşen teknik ve ekonomik olarak kullanılabilir yıllık su miktarı ise 1500 - 1735 m³ civarındadır ve ülkemiz su azlığı yaşayan bir ülke konumundadır. Dünya ortalaması olan 7600

⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, VIII. BYKP, Su Havzaları ÖİK Raporu, Ankara, 2001.

⁷ Mehmet Tomanbay, Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği, (Ankara: Gazi, 1998), 138.

⁸ Ferruh Müftüoğlu, Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye, (İstanbul: Maarifet, 1997), 11.

m³'e göre, ülkemiz su fakiri olmamakla birlikte, su kısıtı bulunan ülkeler arasında sayılmaktadır.⁹

Dünya' da 261 civarında uluslararası nehir ve göl havzası bulunmaktadır. Bunların 145 adedi iki veya daha fazla ülke tarafından paylaşılan nehir havzalarından oluşmaktadır.¹⁰ İki ülke arasında paylaşılan nehirler ile ilgili sorunların çözümü diğerlerine nazaran daha kolaydır. Nehirleri paylaşan ülke sayısı arttıkça, paylaşan ülkeler arasındaki sorunlar daha karmaşık hale gelebilmekte ve çözümleri ise güçleşmektedir.¹¹

Suların Tanımı ve Bu Tanımlardaki Farklılıklar

Dünyadaki sınır aşan sularla ilgili anlaşmalar incelendiğinde; aralarında anlaşmazlık olan kıyıdaş ülkelerin genellikle "hakça paylaşım" ilkesini uygulayarak, sorunu çözdükleri ve hatta ortak sulama ve enerji üretim projeleri geliştirdikleri görülmektedir. Fakat bu çözümlerde uygulanan yöntemler, uluslararası hukuk alanında genelleştirilemediği gibi, kıyıdaş devletlerin haklarını ve yükümlülüklerini belirleyen nitelikte uluslararası kurallar da bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu ülkeler, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun "Devletlerin Ekonomik Hak ve Yükümlülükleri" hakkındaki 12 Aralık 1974 tarihli kararın 3'ncü maddesini dikkate almakla yükümlüdürler.¹² Uluslararası bir kural haline gelen bu madde hükmüne göre; bu kaynakları paylaşan ülkeler diğer kıyıdaş ülkelere nehir sularından hakkaniyet ölçüleri içerisinde faydalanma ve paylaşılmasına dikkat etmek zorundadırlar.¹³ Sınır aşan akarsular konusunda, uluslararası hukuk açısından dört yaklaşım söz konusu olmuştur.¹⁴ Bunlar:

1. Mutlak Egemenlik Görüşü (Harmon Doktrini): İlk kez 1895 yılında ABD ile Meksika arasındaki Rio Grande nehri uyuşmazlığına uygulanmış olup yukarı kıyıdaş devletin mutlak egemenliğini kabul eden bir görüştür. Bu görüş olumsuz yönleri içerdiğinden artık terkedilmiştir.

2. Doğal Bütünlük Görüşü: Bu görüş, tamamen aşağı kıyıdaş ülkenin yararına bir görüş olup mutlak egemenlik görüşüne bir tepki olarak doğmuştur.

3. Kullanımda öncelik: Bu görüş mutlak egemenlik görüşünün biraz daha esnek şeklidir ve yukarı kıyıdaş devlet tarafından kullanılmasında aşağı kıyıdaş ülkenin önceliğinin olduğunu kabul etmektedir.

4. Hakkaniyete uygun kullanım: Bu görüş de, ülkeler tarafından en fazla rağbet gören, benimsenen bir görüştür.

Sınır aşan sulara ilişkin kabul edilen en son hukuksal belge, 17 Haziran 1999'da Londra'da gerçekleştirilen III. Çevre ve Sağlık Bakanları Konferansında imzalanan "Su ve Sağlık Protokolüdür. 35 ülkenin imzaladığı Protokol, 1992

⁹ Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Toprak Ve Su Kaynaklarının Kullanımı Ve Yönetimi, (Özel İhtisas Komisyonu), Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007_2013)
http://plan9.dpt.gov.tr/oik25_topraksu/Rapor.doc. (17 May. 2006), 108.

¹⁰ Age.7.

¹¹ Şehsuvaroğlu, 112.

¹² Ali İhsan Bağış, *Sınır Aşan Sular Sorununun Çözüm Yolları*,
<http://www.dunyasugunu.org/2001.asp> (21 May., 2006)

¹³ Age.

¹⁴ Age.

tarihli BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (AEK) "Sınır aşan Sular ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımı Sözleşmesine ek olarak hazırlanmıştır. Temelde AEK Sözleşmesi ile aynı anlayışı yansıtan ve hatta sınır aşan suyollarının kullanımına ilişkin kısıtlayıcı bazı yeni ifadeler içeren Protokol ülkemiz tarafından imzalanmamıştır. Avrupa sularının ortak bir standarda göre korunmasına yönelik kapsamlı bir politika; 2000/60/EEC sayılı "Su politikaları alanında Topluluk için bir çerçeve su kanunu oluşturmaya yönelik, 23 Ekim 2000 tarihli" Su Çerçeve Direktifi (SÇD) ile belirlenmiştir. Ayrıca, sınır aşan sular konusunda hukuksal olarak bağlayıcı olan, "Sınır aşan Sular ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımı Sözleşmesi" BM (AEK) tarafından hazırlanmış ve 1997'de yürürlüğe girmiştir. Fırat-Dicle nehir havzası, AEK Sözleşmesi kapsamına girmemektedir. Ancak AEK Sözleşmesi; sınır aşan su kaynaklarını, su kaynağının havzasında yer alan ülkelerden oluşan bir ortak organ marifetiyle yönetilmesini öngörmektedir. Ayrıca memba ülkelerinin su kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin olarak gerçekleştirecekleri projeler konusunda mansap ülkelerini önceden haberdar etme ve onaylarını alma zorunluluklarında getirmektedir. Bu nedenle, özellikle henüz tamamlanmayan GAP göz önüne alınarak AEK Sözleşmesi bu aşamada çevresel açıdan değil, stratejik ve uluslararası politikamız açısından değerlendirilmelidir.¹⁵

BM Kalkınma ve Çevre Dünya Zirvesi (1992) ve 22 Mart Dünya Su Günü nedeniyle 1994'te hazırlanan BM Su Raporu'nda Türkiye, 2005 yılından itibaren kuraklığın baş göstereceği, 2025'te ise ekonomik olarak su sıkıntısını çekecek ülkeler arasında gösterilmektedir.¹⁶ Birleşmiş Milletlerin 21 Mayıs 1997'de kabul ettiği, "Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımları Kanunu Hakkındaki Sözleşmesi" başlığını taşıyan kararı, sınır-aşan veya sınır-oluşturan suların yer aldığı havzaları "uluslararası suyolları" olarak tanımlamaktadır. Kıyıdaş ülkeler ile bu ülkelerle ekonomik anlaşmaları olan ülkelere de görüşmelere katılma ve suların "hakça" (equitable) ve "makul" (reasonable) biçimde kullanılması ve "önemli zarara sebebiyet verilmemesi" (not to cause significant harm) esasını benimsemiştir.¹⁷ AB'de 14 Nisan 2003 tarihli Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Fırat ve Dicle nehirlerinden bahisle, AB Çerçeve Su Direktifi (SÇD) ve AB'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere uygun olarak Türkiye'nin su sorunlarının çözülmesini öngörmektedir. Türkiye, AB'nin atıfta bulunduğu sulara ilişkin üç sözleşmenin hiçbirine taraf değildir. Sözleşme "uluslararası sular" kavramı temeli üzerine oturtulmuştur. Türkiye, bu kavram yerine "sınır aşan sular" kavramını kullanmaktadır. Bu yönü ile Fırat ve Dicle Irmakları Suriye ve Irak için "**Uluslararası Su**" Türkiye için ise "**Sınır Aşan Su**" (Transboundary rivers) dur.

Uluslararası sular ve sınıraşan sular kavramları çok zaman birbirine karıştırılmıştır. Sınıraşan su; Fırat ve Dicle gibi bir ülkeden doğan, beslenen ve bu ülkede bir müddet aktıktan sonra bir veya birkaç ülkeye akan sulardır. Uluslararası su ise iki devletin sınırlarını çizen sular olup iki ülke tarafından eşit şekilde paylaşılanlardır. Bu durumdaki sular Talveg hattı denen bir orta çizgi ile

¹⁵ <http://www.abchukuk.com/arsiv/lausanne.html> (12 May., 2005)

¹⁶ Age.

¹⁷ <http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararasisu/suhukuku.htm> *Türkiye'nin sınır-aşan sularının su hukuku ve su siyaseti açısından durumu*, (12 May., 2005)

paylaşımına tabidir ve ulaşımda ortak kullanılır. Meriç (Türkiye-Yunanistan), Arpaçay (Türkiye-Ermenistan) bu türden sulardır. Meriç aynı zamanda sınıraşan sudur. Bunun gibi bazı sular hem sınıraşan hem de uluslararası su kavramına girmektedir.¹⁸ Uluslararası Akarsu: iki ya da daha fazla sayıda devletin ülkesinden geçerek denizlere ulaşan veya bu devletlerarasında doğal sınır oluşturan akarsulardır. Genelde 20 Nisan 1921 "Barcelona Sözleşmesi" ile belirlenen hukuki statüleri gereği geçiş serbestlikleri vardır. Kıyı devletleri ulaşımı engelleyecek önlemler alamaz ve özel hizmetleri karşılığı dışında hiçbir ücret talep edemezler.¹⁹ Bu kural başka bir görüşe göre ise şu şekilde ifade edilmektedir; "Bir ülkenin topraklarından doğan, iki veya daha çok ülkenin topraklarını kat ederek bir denize veya göle dökülen akarsuların kollarını da kapsayan sulardır."²⁰ Bir nehrin "uluslararası su" olarak kabul edilmesi durumunda, nehirden suyun kullanılmasında nehirden yararlanan tüm ülkeler söz sahibidir. Bir nehrin "sınıraşan su" olarak kabul edilmesi durumunda, belirleyici olan nehrin doğduğu ve beslendiği ülkedir.²¹ Ulusal Akarsu ise, Kaynağından denize aktığı yere kadar aynı devletlerin sınırları içinde kalan akarsulardır.²² Devletlerin kendi ülkeleri içerisindeki su kaynaklarını işletmesi ve bundan faydalanması "ulusal yetki" kavramı içerisinde ele alınmaktadır. Uluslar arası hukuk bu konuda ülke devletine tam bir hareket özgürlüğü tanımaktadır.²³

Sınıraşan sular ile ilgili hukuksal çerçeve ile yapılan anlaşmalara yönelik yaklaşımlar

Faydalanma hakkı; dayandığı ilke "ülke egemenliği" kavramıdır. Bu kavrama göre oluşturulmuş olan; Kanada ile ABD arasında Colombia Nehri'nin kullanılması hakkında çıkan bir uyuşmazlıkla ilgili olarak ABD Dışişleri Bakanlığı'nın, 1958 tarihli muhtırasında, kıyıdaş devletlerin faydalanma hakkı şu şekilde teyit edilmektedir: "... kıyıdaş bir devletin, uluslararası akarsu sistemlerinin egemenliği altında bulunan kesimlerinden, egemenliğe dayanan azami faydalanma hakkı vardır..."²⁴ oysa sınır aşan sular ile ilgili olarak uluslar arası ilişkiler açısından genel kabul görmüş olan husus; "**Adil Kullanım Doktrini**" ve "**Akılca, Hakça ve Optimum Kullanım**" görüş ve doktrindir.

Uluslararası Suların Ortak idaresi Doktrini (Adil Kullanım Doktrini): Bu doktrin, suyun hakkaniyete uygun şekilde kullanılması gerektiği düşüncesinden hareketle, sınır aşan nehirlerin üzerinde ortak yönetim kurulmasını sağlamayı ve gerçekleştirilecek projelere tüm havza ülkelerin maddi destekte bulunması yolunda işbirliğine teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu fikirdeki anahtar nokta, suyun kıyıdaş ülkelere hakkaniyet ölçülerinde tahsis edilmesi ve

¹⁸ http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm (23 May., 2006)

¹⁹ Ülke Arıboğan, Gülden Ayman ve Beril Dedeoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (İstanbul: Der, 2000), 714.

²⁰ Cemal Zehir, **Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri**, (İstanbul: Marifet, 1998), 41.

²¹ http://www.yol-is.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=198 (23 May., 2006)

²² Cem Sar, **Uluslar Arası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı**, (Ankara: Sevinç, 1970), 50.

²³ Tiryaki, 5.

²⁴ Age, 18.

kullanılmasıdır.²⁵ Aslında "Hakkaniyet" sübjektif bir kavram olarak değerlendirilirse taraflara anlaşmazlık kapılarını açık tutmaktadır.

Karşılıklı Haklar Doktrini (Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanım Görüşü): Amerika'da toprak sahipleri arasında yeraltı su kaynaklarının kullanımı ile ilgili iç hukuk davalarında sıkça yer verilmiş bir doktrindir. Bazı hukukçular, bu doktrinin, uluslararası havzalar içinde uygulanabilir özellikle olduğunu savunmaktadırlar.²⁶ *Bu doktriner yaklaşım Lozan da da benimsenmiş olup karşılıklı menfaati ön planda tutmuştur.* Buna göre; **Lozan Barış Antlaşması'nın 109'uncu maddesi şöyledir**^{27,28} *"Tersine hükümler olmadıkça, eğer yeni bir sınırın çizilmesi yüzünden bir devletin sularının düzeni (kanallar açılması, su baskınları, sulama, drenaj, ya da benzeri işler) öteki bir devletin toprağında yapılacak işlere bağlı bulunduğu, ya da bir devletin toprakları üzerinde, savaştan önceki yapılan işler gereğince, öteki bir devletin topraklarından çıkan sular ya da hidrolik enerji kullanılıyorsa, ilgili devletler arasında, her birinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını koruyacak nitelikte, bir anlaşma yapmaları gerekir."* Söz konusu bu madde ile getirilen hüküm, sınırların yeniden tespiti nedeniyle, / nci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce Türkiye-Suriye-Irak arasında mevcut bulunan su rejimlerinin devamını temin için bu üç devlet arasında anlaşmalar yapılmasını öngörmektedir. Yapılacak anlaşmalarla ilgili devletlerden birindeki su rejiminin, diğer bir devletteki tesislere bağlı olması halinde bunların değiştirilmemesi, I nci Dünya Savaşı'ndan önce ilgili devletlerin kullandıkları su miktarının kazanılmış hak şeklinde saklı tutulması sağlanacak ve anlaşmalar yapılırken, ilgili devletler birbirinin menfaatlerini de gözeteceklerdir. Kısaca ülkemiz açısından sınır aşan sular ile ilgili olarak kabul edilen yaklaşım Lozan'da da benimsenmiş olan yaklaşımdır.

Avrupa Birliği Komisyonu'nun, 06.10.2004 tarihinde, Brüksel'de açıkladığı, Türkiye ile ilgili 2004 İlerleme Raporu çalışma belgelerinden birisi olan, "Türkiye'nin Muhtemel Üyeliğinin Avrupa Birliği'ne Etkileri" başlıklı belgede; **Ulus aşırı Konular** başlığı altında "Bölgede önemi bulunan konulardan biri kalkınma ve sulama için gerekli suya erişimdir. Ortadoğu'da su konusunun stratejik önemi önümüzdeki yıllarda artacaktır. Dolayısıyla AB Fırat ve Dicle nehirlerine uluslararası bir kaynak ve sorun olarak bakma eğilimindedir.^{29,30} Fırat ve Dicle nehirlerini uluslararası su olarak tanımlayan bir düzenleme yoktur. Türkiye sahip olduğu su kaynakları itibarıyla Ortadoğu'da belirleyici bir role sahiptir. Bu rol, Ortadoğu'da suların paylaşımında; "Su insanlığın ortak malıdır" veya "Paylaşılan kaynak" (shared resource) "Irak ve Suriye'nin daha fazla suya ihtiyacı olduğu, bu gerçekleşmez ise su savaşının kaçınılmaz olacağı" gibi söylemleri tarihsel faktörleri de göz önüne alarak değerlendirerek; strateji ile politikaların oluşturulmasını gerektirmektedir.

²⁵ Vedat Durmazıçar, *Suyun Artan Stratejik Değeri*, (İstanbul: İQ Kültür Sanat, 2002),51.

²⁶ Şehsuvaroğlu, 94-97.

²⁷ Durmazıçar, 59.

²⁸ <http://w\AAA\abchukuk.com/arsiv/lausanne.html> (12 Mayıs 2005)

²⁹ <http://www.belgenet.com/arsiv/ab/etkL2004.html>

³⁰ <http://www.obiv.org.tr/ilter185.htm> AB ve sular meselesi

Türkiye'nin Fırat ve Dicle'den yararlanma çabaları, karşılıklı güvenin çok güçlü olmadığı bu bölgede daima kuşkuyla karşılanmıştır. Genellikle Fırat, Dicle, Nil havzalarını da kapsayan, "su savaşlarına yol açabilecek "kriz" senaryoları ile barış için alınacak önlemler konusunda çalışmalar ve yayınlar; 1980'li ve 1990'lı yıllarda yaygınlaşmağa başlamış, GAP projeleri siyasal açıdan da uluslararası alana taşınmıştır. Türkiye'nin bölgesinde istikrar unsuru olarak kalkınmasını devam ettirebilmesi için mevcut su kaynaklarını en verimli şekilde kullanması ve koruması şarttır. Suyun doğal bir kaynak olarak; değerlendirilemeyen belli bir kısmının ihtiyacı olan ülkelere geçici bir süreyle pazarlanması da düşünülmesi gereken konulardan biridir.³¹ Çünkü Türkiye, GAP çerçevesinde yaptığı barajlarla suyu düzenlemekte ve debi farklarından etkilenmeyecek bir şekilde komşu ülkelere su sağlamakta, dolayısıyla doğal kaynağı verimli şekilde kullanılabilir hale getirerek büyük ölçüde onlara yararlı olmaktadır. Fırat ve Dicle'nin debileri kurak dönemlerde çok azalmaktadır. Bu yönü ile Türkiye'nin yürüttüğü GAP aynı zamanda bölgesel bir barış yatırımıdır. Ortadoğu da kışkırtılmaya eğilimli bir yapı mevcuttur. Nitekim su yolu konusunda Şattül- Arap'taki anlaşmazlıktan dolayı İran ve Irak 8 yıl savaşmış, ancak bu ülkelerin hiç birisi kazanç sağlamamıştır. Savaş bu iki ülkenin petrollerine egemen olmalarını engellemiş, silah satan ülkelerin cirolarını yükseltmiştir. Fırat-Dicle havzasında Türkiye, mutlak egemenlik görüşünü esas almakla birlikte, G.A.P.'da yapılan çalışmalarla suyun kontrolünü bölgesel bir kalkınma projesine dönüştürdüğü dikkate alındığında, su ihtiyacının, hakça ve makul kullanım görüşü ile örtüştüğü görülecektir. Bu yaklaşım, hakça ve makul kullanımın temel felsefesine uygun olduğu gibi, havza bütününden en iyi yararlanma görüşünün de en iyi örneklerinden biridir.³²

Bölgemizde Su Sorununu Yaratan Etkenler:

Ortadoğu bölgesindeki beş önemli sınır aşan nehir sisteminden üçü Türkiye topraklarından doğmakta veya denize dökülmektedir. Bu sular Fırat, Dicle ve Asi nehirleridir.

Sınır aşan sular konusu Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yıllarında 1920 Gümrü, 1921 Moskova, 1921 Ankara ve 1924 Lozan Antlaşmalarında da gündeme gelmiş ve anlaşma maddelerinde yerini almıştır. Bu anlaşmalardaki sular, Türkiye'nin sınırlarını çizmek için ele alınmıştır. Türkiye'nin Güneydoğu komşuları Irak ve Suriye, Dicle Nehri'nin su rejimiyle ilgili ilk talepleri Türkiye'nin 1950'li yıllarda Fırat ve Dicle üzerinde barajlar inşa etmeye başlaması ile ortaya çıkmıştır. 1970'lerden sonra Güneydoğu Anadolu Projesinin (GAP) geliştirilmesinden sonra, Irak ve Suriye, Türkiye'nin suyu kendilerine karşı silah olarak kullanacağı endişesiyle; gerek uluslararası ortamda, gerekse de Türkiye'ye hasım unsurları ve terör odaklarını destekleyerek karşı taarruza geçmişlerdir. Nihayet Türkiye ve Irak arasında imzalanan bir protokol uyarınca bölgesel sular sorununu görüşmek amacıyla 1978 yılında bir ortak teknik komite kurulmuş, Suriye'de bu komiteye 1983'te katılmıştır. Bu komite de defalarca

³¹ http://www.mitaged.org.tr/2sy_su_hsasancan.doc

³² <http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararasısu/suhukuku.htm>

toplanmasına rağmen, 1992 yılına kadar bir sonuç alamamıştır. Görüşmelerin beşincisinde Türkiye üç aşamalı bir plan ileri sürmüştür. Bu plana göre;

1. Su kaynakları envanter çalışmaları yapılmalı,
2. Toprak kaynaklarının envanter çalışmalarını kapsamalı,
3. Su ve toprak kaynaklarının envanter çalışmalarının sonuçları bu

aşamada değerlendirilerek bir sonuca varılmalıdır. Ancak Irak ve Suriye bu planı da kabul etmemiş ve buna karşı da bir alternatif sunmamışlardır.³³ Toplantılardan sonuç alınamamasının temelinde, Irak ve Suriye'nin Fırat ve Dicle üzerinde söz sahibi olmak istemeleri ve bu konuda uzlaşmaz tutumları olmuştur. Türkiye ise kendi topraklarından kaynaklanan bu sulara kimsenin bir hak iddia edemeyeceğini; fakat hakça kullanım çerçevesinde komşularını mağdur etmeyeceğini belirtmiştir.³⁴

Ortadoğu'da su varlığı konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Yazar ve kaynaklara göre su miktarı çok çeşitlilik göstermekte ve bu nedenle de sürekli tereddütleri beraberinde getirmektedir. 1990 yılı itibarıyla yapılan bir mukayesede; kişi başına düşen su miktarının ABD'de 10.000 m³, Kanada'da 12.000 m³, Irak'ta 5.500 m³, Türkiye'de 4.000 m³, Suriye'de 1800 m³, Mısır'da 1100 m³, İsrail'de 460 m³ ve Ürdün'de 260 m³ olduğu belirtilmektedir. Bahse konu olan rakamlar dikkate alındığında, bugün Ürdün ve İsrail'de ciddi bir su sorunu olduğu, Suriye ve Mısır'ın şu anda normal durumda olduğu, Irak ve Türkiye'nin ise ihtiyacından fazla suya sahip ülkeler sınıfına girdiği görülmektedir. Diğer taraftan Ortadoğu'daki mevcut suyun % 83'ü tarımda kullanılmakta ve çiftçiler gereğinden %70 daha fazla su kullandıkları da diğer bir gerçektir. Petrol zengini bölge ülkelerinin (S.Arabistan, Kuveyt ve BAE) tarımda kendi kendilerine yeterli olma amacıyla yürüttükleri tarım projeleri de eklenildiğinde var olan su kaynakları hızla azalmaktadır. Kaynaklar açısından yeterli suya sahip olmayan Ortadoğu ülkeleri; var olan sulardan faydalanma hakkı konusunda da farklı düşündükleri için paylaşımında zorluk çekmektedirler. Dokuz ülkenin topraklarından geçen "Nil" nehri özellikle Mısır, Sudan ve Etiyopya arasında ciddi sorunlar yaratmaktadır.³⁵ Ortadoğu'da bölgesel ve genel anlamda su sorunu, ülkelerin kendi içlerinde bulunan su rezervlerinin kullanılmasından değil, ülkeler arasında ortak kullanıma açık olan su rezervlerinin paylaşımında sınırsız ve mantıksız isteklerden kaynaklanmaktadır.³⁶ Söz konusu olan bu rezervler, iki ve ya daha çok ülke toprakları içinde akan akarsulardır. *Ortadoğu'da sorun yaratan beş su havzası vardır.* Bunlar;

1. Türkiye'den kaynaklanıp, önce Suriye'yi sonra Irak'ı geçen Fırat ile Türkiye'den kaynaklanan Irak'ı geçerken Fırat'la birleşerek Şattülarap'ta Basra Körfezine dökülen; Dicle nehirlerinin oluşturduğu havza,
2. Golan tepelerinin batısından kaynaklanıp önce Teberiya Gölü'ne, oradan İsrail işgali altındaki toprakları geçerek Ölü Deniz'e dökülen Ürdün Nehri'nin oluşturduğu havza,

³³ [http://www.dunyasugunu.org/2001 .asp](http://www.dunyasugunu.org/2001.asp)

³⁴ Mustafa Taşar, *Fırat Suyu*, http://www.mustafatasar.gen.tr/yayinlar/dusunce_g/firat_suyu.htm (12 May., 2005)

³⁵ Bilen Özden, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, (İstanbul, Beta, 2000), 25- 43.

³⁶ Pamukçu, 127.

3. Bir kolu Viktorya Gölü'nden, öteki kolu Habeşistan'dan başlayarak Sudan'da birleşen Nil Nehri havzası,
4. Asi Nehri havzası,
5. Batı Şeria ve Gazze şeridi ile güney Ürdün'deki yeraltı su kaynaklarının oluşturduğu havzalardır.

Fırat ve Dicle Havzaları'nın toplam yıllık ortalama doğal akım miktarı veya su potansiyeli "85.26 milyar m³"dür. Bunun da 56.80 milyar m³'ü Türkiye'de, 5 milyar m³'ü Suriye'de 23.30 milyar m³'ü de Irak'tadır.³⁷ Türkiye'nin elde edilebilir toplam su potansiyeli 205 km³ (193 +12), ekonomik olarak tüketilebilir su potansiyeli ise 110 (98 + 12) km³tür.³⁸ Türkiye 26 adet hidrolojik havzaya ayrılmıştır. Tablo-1 de görüldüğü gibi havzaların verimleri son derece farklıdır. Fırat-Dicle Havzaları toplam ülke potansiyelinin %28,5'ini oluşturmaktadır. Fırat-Dicle Havzaları ile Asi nehrini bu anlamda ele alırsak:

Fırat nehri: Doğu Anadolu ve Toroslar kaynaklı Karasu ve Murat suyu tarafından beslenmekte, daha sonra Peri suyu, Pülümür çayı, Eski köprü çayı, Tohma Çayı ve Munzur çayı ile desteklenmektedir. Suriye'den Fırat'a katılan Balık ve Habur Irmaklarının da Türkiye'den doğduğu göz önüne alınırsa Fırat'ın %98 oranında Türkiye Kaynaklı olduğu söylenebilir. Basra Körfezi'ne dökülmeden 110 kilometre önce, Dicle ile birleşerek Şatt-ül Arap suyolunu oluşturmaktadır. Fırat yıl boyunca oldukça düzensiz akan bir ırmaktır. Baharda artan suları yazın ve sonbaharda cılızlaşmaktadır.

Dicle nehri: Dicle'nin Fırat'tan farkı Dicle'ye Anadolu'dan sonra İran ve Irak'tan önemli ırmakların katılmasıdır. Dicle'yi oluşturan kollar, Berkilin çayı, Batman çayı, Bitlis çayı, İlisu, Botan çayı, Garzan çayı olarak sayılabilir. Dicle'nin akışında da Fırat gibi mevsimsel düzensizlikler gözlenmektedir.

Asi nehri: Lübnan'da Bekaa vadisinden doğmakta, Suriye'yi geçtikten sonra Hatay'dan denize dökülmektedir. Sularının büyük çoğunluğu Suriye tarafından kullanılan Asi nehrinden Türkiye ancak %2'lik kendi topraklarından kaynaklanan oran kadar yararlanmaktadır.

Fırat-Dicle Havzaları konusunda bölge ülkelerinin tezleri:

Suriye'nin tezleri:

Suriye, Dicle ve Fırat'ın sınır aşan değil uluslararası sular kategorisinde bulunduğu ve bu nedenle kıyıdaşlar arasında paylaşılması gerektiğini öne sürmektedir. Burada bir matematiksel formüle dayanarak payların hesaplanmasını önermektedir. Ayrıca Türkiye'nin suyu siyasal baskı amacıyla kullanmak istediğini savunmakta ve sorunun uluslararası kuruluşlar hakemliğinde çözülmesini talep etmektedir. Suriye ayrıca GAP'ın Fırat'ın sularında kirlenme ve tuzlanmaya yol açarak suyun kalitesini düşürdüğünü savunmaktadır.

³⁷ Orhan Tiryaki, Sınır aşan sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu, (İstanbul HAK'lığı, 1994). 102.

³⁸ Doğan Altınbilek, "Türkiye'nin Su Potansiyeli," Devlet Su İşleri Bülteni, Ankara, (463-464), (Ocak-Şubat 2000), 2.

Irak'ın tezleri:

Irak'ın öne sürdüğü en önemli tez kazanılmış tarihsel haklar üzerinedir. Irak, yüzyıllardır. Mezopotamya bölgesi insanı tarafından kullanılan Fırat ve Dicle sularının kullanımının artık kazanılmış bir hak olduğunu ve Türkiye tarafından kısıtlanamayacağını öne sürmektedir. Ayrıca Suriye gibi 1987 protokolünün geçerliliğini yitirdiğini ve Türkiye'nin Fırat'tan bıraktığı su miktarının yeniden saptanması gerektiğini savunmaktadır.

Türkiye'nin tezleri:

Türkiye'nin su sorununun çözümü amacıyla yaptığı öneriler şöyle sıralanabilir:

- Sorunun uluslararası platforma taşınması yerine üç ülke arasındaki görüşmelerle çözülmesi.

- Ülkeler arasındaki görüşmelere Asi nehri de dâhil olmak üzere bölgedeki bütün su kaynaklarının dâhil edilmesi.

- Dicle ve Fırat'ın tek bir havza gibi ele alınması, gerektiğinde bu iki nehir arasında su nakli olasılığının göz önünde tutulması.

- Kurulacak bir ortak teknik komitenin 'Üç aşamalı plan' dâhilinde çalışmaya başlaması. Türkiye'nin üç aşamalı planı şu şekildedir: ilk aşamada Fırat ve Dicle havzasındaki su kaynaklarının bilimsel yöntemlerle envanteri çıkartılmalı. Daha sonra ilgili ülkelerde toprak sınıflandırması yapıp su gereksinimleri saptanmalı. Son aşamada ise bu bilgiler ışığında su tahsisi yeniden düzenlenmelidir. Türkiye'nin bu önerileri, çeşitli gerekçelerle Suriye ve Irak tarafından reddedilmiştir. Bugün tamamen farklı tezler öne süren ülkeler arasındaki anlaşmazlık sürmektedir. Suriye; özellikle Asi nehrini tartışmanın tamamen dışında bırakmaya özen göstermektedir. Çünkü Suriye Asi'nin Türkiye'ye geçtiği Hatay'ı hala Türk toprağı olarak tanımamakta ve kendine ait olarak kabul etmektedir.³⁹

Suriye ve Irak aralarındaki tüm sürtüşme ve anlaşmazlıklara rağmen, 16 Nisan 1990'da Arap Birliği nezaretinde, Türkiye'den bırakılan Fırat sularının %58'inin Irak'a, %42'sinin Suriye'ye kalmasını öngören anlaşmayı imzalamışlardır. Anlaşma ile iki ülke arasında bir ortak komite kurulması ve Türkiye'yi Fırat suları ile ilgili bir anlaşmaya yöneltmek amacıyla işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak Körfez Savaşı nedeniyle bu anlaşma hiçbir zaman hayata geçirilememiştir.⁴⁰ Uluslararası standartlara göre kişi başına yılda 1.000 m³'ten az suya sahip ülkeler su fakiri, kişi başına yılda 10.000 m³'ten çok suya sahip olan ülkeler su zengini sayılmakla birlikte; genellikle dünyada kişi başına yılda 1.200 m³ su yeterli kabul edilmektedir. Ortadoğu'da kişi başına düşen su miktarı ise 1.744 m³/yıldır. Ortadoğu'daki bazı ülkelerin su tüketimleri Tablo - 2'de verilmiştir.

³⁹ <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg/default.htm>

⁴⁰ Sami Kara, **Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliğine Etkileri**, (izmir: NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik K.K.K. İğİ, 1998), 41-42.

Tablo-2 Ortadoğu Ülkelerinde Su Tüketimi

Ülke Bazında Yıllık Su Tüketimi	Kişi Başına Yıllık Tüketimi (m ³)
İsrail	380
Ürdün	140
Gazze Şeridi	130
Batı Şeria	90
Mısır	1 200
Suriye	1 300
Lübnan	3000
Irak	4 400-4 250
Türkiye	4500-3100

Kaynak: Alper Şen, Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri, Ed. Aziz Koluman, (Ankara: ASAM, 2003), 43-45.

Tablo -2'de görüldüğü gibi İsrail, Ürdün, Batı Şeria ve Gazze'de su tüketimi oldukça düşüktür. Yıllık tüketimleri 500 m³/kişi değerinin altında olan bu ülkeler uluslararası standartlara göre su fakiri sayılmaktadır. Bunların dışındaki ülkeler ise, normal ya da su zengini sayılmaktadır, İsrail, 1967 Arap-İsrail savaşından sonra, büyük kısmı Filistin bölgesinde akan Ürdün Nehri'nin (şeria) suları ile Suriye'nin Golan tepelerindeki su kaynaklarını da ele geçirmiştir. Ürdün Nehri'nin 1.9 milyar m³ olan su kapasitesi havza ülkelerinin gereksiniminin çok altındadır. Tüm suyun 1.55 milyar m³lük bölümünü 5 milyonluk İsrail kullanırken, sadece 0.350 milyar m³lük bölümü işgal altındaki topraklardaki yaşayan 1.8 milyon Filistinli tarafından tüketilmektedir, İsrail, bölgedeki su kaynaklarının yaklaşık % 80 kadarını denetleyebilmektedir, İsrail'in Lübnan'ı işgal ettiği 1982 yılından itibaren de, Lübnan'da doğup Ürdün'e akan Hasbani ve Wazzani Nehirleri ile Litani Nehri'nden daha fazla su almaktadır, İsrail'in Irak'ın yeni yapılanmasına gösterdiği ilginin nedenlerinden biri de, bölgenin zengin su kaynaklarıdır.^{41,42} Kişi başına düşen faydalanılabilir su miktarı açısından yaklaşık 2150 m³ su ile bölgenin en su zengini ülkesinin Irak olduğu ve ardından kişi başına 1735-1850 m³ su ile Türkiye'nin geldiği görülmektedir, İsrail'de ise kişi başına yaklaşık 325 m³ su düşmekte ve mevcut suyun büyük bölümünü, yukarıda belirtildiği gibi İsraili Yahudiler tarafından tüketilmektedir.⁴³

Ortadoğu'daki su sorununun temel gerekçeleri şu şekilde sıralanabilir:⁴⁴

Kurak ve yarı kurak bölgelerde tatlı su ekonomik gelişmenin önemli bir unsurudur. Bölgede tatlı su eşit olmayan bir şekilde dağılmıştır.

⁴¹ Israel lays claim to Palestine's water, <http://www.newscientist.com/article.ns?id=dn5037>(12 May. 2006)

⁴² West Bank Water Usage, http://www.ifamericansknew.org/cur_sit/water.html(12 May. 2006)

⁴³ Ayca Ariyuruk, Turkish Water to Israel? <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=1660> (12 May. 2006)

⁴⁴ Özden, 39 - 72.

- Su arzındaki kısıtlamalara karşın su tüketimi 100 yıl boyunca 10 kat artmıştır.
- Su kaynakları iyice kıt hale gelmiş, yeni su kaynakları yaratılabilmenin maliyeti artmış ve var olan kaynaklar üzerindeki ülkeler arası rekabet büyük boyutlara ulaşmıştır.
- Bölge ülkelerinin nüfus artışıdaki aşırı yüksek hız, kişi başına düşen tatlı su miktarını hızla azaltmaktadır.
- Endüstri, kentsel atık sular ve tarımsal ilaçlama ve gübreleme kökenli kirlilik, bölgesel su kaynaklarının kullanımını daha da zorlaştırmaktadır.
- Büyük miktarda sulamada kullanılması nedeniyle, yer altı suları hızlı bir şekilde azalmıştır.
- İkel sulama metotları nedeniyle, büyük su kayıpları ortaya çıkmakta ve toprakta tuzlanma sorun haline gelmektedir.
- Mevcut su potansiyelinin ancak 40 milyar metreküpü fiilen kullanılmakta, bunun %12'si içme ve kullanma, %10'u sanayide, %78'i ise tarımsal sulamada kullanılmaktadır.⁴⁵

Küresel ve Bölgesel Aktörler ile Su Sorunu

Bölge aktörleri olarak başta Türkiye olmak üzere, Suriye, Irak ile İsrail'in günümüzdeki su politika ve stratejileri, ikinci körfez harekâtının ve bölgedeki dengelerin sonuçlanmasını bekler durumdadır. Ortadoğu bölgesi; soğuk savaş döneminin nispeten dengede olan düzeninden; sorun yaratan ve yaratmaya devam edecek olan bölge durumuna gelmiştir. Doksanlı yıllar içerisinde anlam bulan ABD kaynaklı Ortadoğu projeleri ile, Türkiye bu alanda merkez olmanın yanı sıra hem çevresindeki sorunlardan etkilenmiş hem de değişime uğrayan konumu ile jeopolitik değerini artırmıştır. Bu değer artışın da ABD'nin Ortadoğu ve Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının güvenlik ve kontrolünü sağlamanın yanı sıra; Suriye ve İran'ı da kontrol altına alma isteği yatmaktadır. Türkiye, bir tarafta ABD ve AB'nin, diğer tarafta ise Çin ve İran ile Rusya'nın bölgeyi kontrol etme istek ve yöntemleri arasındaki mücadele de, tarihsel ve bölgesel rolü ile münasip olmayan bir şekilde geri planda kalmıştır. Bölgenin yeraltı kaynaklarının cezbediciliği yanında demografik durumu, idari ve politik yapısı, ABD tarafından zafiyet/tehdit olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶

ABD'nin 2002 yılında ortaya koyduğu küresel hedeflerine ulaşırken izleyeceğini belirttiği "küresel veya bölgesel çatışmaları proaktif bir yaklaşımla 'önleyici müdahale' stratejisi ile tehditleri doğmadan ve olgunlaşmadan yok etmek ve silahlı güçlerini bu tehditlere göre yapılandırmak" ilkesini dikkate aldığımızda; ABD'nin bölgede bir şekilde kalıcı olacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.⁴⁷ Kimi çevrelerce su savaşları olarak adlandırılan muhtemel senaryolar da 30-40 yıl sonrasının konjonktürel yapısı mevcut durum itibariyle değerlendirildiğinde; bölgede askeri, ekonomik ve teknolojik alanda baskın

⁴⁵ Levent Çakmak, **Su kırlılığı ve etkileri**, (Ankara: Çevre Bakanlığı, 2000), 2.

⁴⁶ Emin Değer, *Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke: Oltadaki Balık Türkiye*, 9. b. (İstanbul: Otopsi, 2005), 198-199.

⁴⁷ The National Security Of The United States Of America, Semptember 2002,1-31. <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf>, 20 Kasım 2004. Bu alıntıyı yapan, Akın ALKAN, *Stratejik Dengeler Bakımından...*, YL. Tezi, HAK. Str.Arş.Ens. İstanbul, 2005.

gücün İsrail olduğu görülmektedir. Bölgede suyun en fazla sorun olduğu veya olabileceği ülkelerden biri İsrail'dir. Bölge ülkeleri içerisinde İsrail'in dışında hali hazırda su yüzünden savaşı göze alacak ülkenin bulunmadığı düşünülmektedir. Dolayısı ile, Türkiye'nin güvenlik ve su meselelerinde, başlıca rol oynayan Ortadoğu ülkesi İsrail'dir, İsrail'in konuşlandığı Ortadoğu bölgesi, politik olaylar açısından en kaygan zemindir. Türkiye ve İsrail'in bu bölgede jeopolitik ve stratejik açıdan büyük önemleri ve Ortadoğu'nun hassas dengelerinde etkileri vardır. Bu iki ülke, bölgedeki çok yönlü stratejileri etkileyecek konumdadırlar. Amerikanın Irak işgali ile birlikte bölgede fiili güç ve söz sahibi olması; onu, bölgede etken olan üçüncü aktör durumuna getirmiştir. ABD bu sürecin sonunda bölge politikalarının belirlenmesinde ve petrolün yanı sıra su kaynaklarının kullanımında da söz sahibi olacağını göstermektedir. Ayrıca küreselleşen dünya ekonomisi, doğal kaynaklar ve enerji üzerinde; özellikle gelişmiş ülkelerin hegemonik kontrol kurma isteklerini kamçulamıştır.⁴⁸ Bu durum, 20'inci yüzyıl teknolojisinin temel enerji kaynağının petrol olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde hegemonik gücün korunması, askeri ve ticari açıdan güçlü olmaya bağlıdır. Bu durumda gücün sürdürülebilirliğinin ön şartı; hammadde kaynaklarına kendi sınırları içerisinde sahip olmak, mülkiyeti kendine ait olmayan hammadde kaynaklarını ise kontrol altında tutmaktır. Buna örnek olarak; ABD'nin kendi kaynaklarına sahip olmasına karşın, başta Japonya olmak üzere Almanya ve Fransa'nın ulusal sınırları dışından temin ettikleri kaynakları kullanarak zenginliğe ulaşmalarını verebiliriz.⁴⁹ İkinci Dünya savaşın'da zafere götüren stratejik etken; zengin petrol yataklarının ve ulaşımının kontrolünün ele geçirilmesidir. Bu kapsamda, su petrolün yerini almakta ve önemi her geçen gün artmaktadır. Bölge egemenliğinin elde edilmesi ve sürdürülmesinde, stratejik kaynaklardan biri olarak suyun kontrolünün önemi her geçen gün artmaktadır.

Suların kullanımı ile ilgili olarak bir devletin kendi iradesini kabul ettirmek için hedef ülkedeki barajlar, tüneller, boru hatları ve tuz arıtma tesisi gibi kritik noktalara tahrip ve sabotaj yapmaları ve Suriye örneğinde olduğu gibi o ülkede faaliyet gösteren terör örgütlerini desteklemek suretiyle çıkarılan alçak yoğunlukta çatışmalar kullanılabilir. Bölgede, ikinci körfez hareketi ile birlikte Amerika Birleşik Devletlerinin Irak'a yerleşmesi ile su sorunu şimdilik rafa kaldırılmıştır. Ancak bölgede oluşacak yeni güç dengelerinin Türkiye'nin ulusal çıkarları açısından yeniden değerlendirilmesini, geçmişteki su politikalarının yeni duruma göre incelenmesini gerektirmektedir. Irak'ta düzenin sağlanması ile Irak ve Suriye'nin eski su politikaları çerçevesinde Fırat ve Dicle sularının, Fırat havzasının kontrolüne yönelik isteklerin yeniden gündeme geleceği, İsrail'in de Golan tepelerindeki su rezervine karşılık Suriye'nin istekleri konusunda bu ülkeyi destekleyici politikalara yönelebileceği değerlendirilmesi gereken senaryolardır. Son on yılda artan Türkiye-İsrail yaklaşımında; Türkiye'nin

⁴⁸ Alkan Soyak, (Der), Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar, (İstanbul: Om, 2002),11.

⁴⁹ Emre Akbaş, *Küreselleşen Dünyada Hegemonik Güç Arayışlarının Yansımaları: Enerji Politikaları*, Alkan Soyak, Der., **Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar**, (İstanbul:Om, 2002), 157-158.

savunma sanayine yönelik ihtiyaçlarına karşılık, İsrail'in su ve bölgede egemenlik ile ilgili argümanlarının rol oynadığı değerlendirilmektedir.

Sonuç

Bu değerlendirmeler kapsamında, muhtemel krizlerin önlenmesine yönelik olarak; Ortadoğu'daki hızlı nüfus artışı, tarımsal sulama, yeraltı kaynaklarının uzun süre kullanımdan dolayı tükenmeye yüz tutması gibi hesapsız ve israf ölçülerinde su kullanılmasını önlemeye yönelik politikalar oluşturulmalı ve desteklenmelidir. Bölgedeki su rejimlerinin düzenlenmesine yönelik tedbirlerin geciktirilmeye devam edilmesi, su israfının sürdürülmesi halinde; önümüzdeki yakın süreç içerisinde ciddi su krizleri yaşanacak ve bölgedeki birçok ülke yakın gelecekte su yoksulu ülkeler arasına girecektir. Türkiye, su kaynaklarının verimli kullanılmasına yönelik olarak; bölge ülkeleri ile ortak projeler geliştirmek, su kaynaklarının rejiminin düzenli hale getirilmesi yönünde tedbirler almak durumundadır. Enerji kaynaklarının elde bulundurulması, pazarlara ulaşım güvenliğinin sağlanmasına yönelik yürütülen politika ve savaşların sona erdirilmesi veya dengeye ulaşmasını müteakip, bölgedeki su kaynaklarının ve suyun değerlendirilmesi, bölgenin yeni sorunu olarak ortaya çıkacaktır.

Türkiye'nin bu kapsamda üstlenmesi gereken rol; geçmişteki anlaşmazlıklardan hareketle muhtemel gelişmelere karşı stratejiler üretmek yerine; yeni jeopolitik gelişmeler çerçevesinde, proaktif yaklaşımla değişimi yönetmesidir. Etkili ve sürekli diplomatik faaliyetlerin yanı sıra; operasyonel askeri tedbirler, su ve sudan kaynaklanabilecek sorunları krize dönüşmeden evvel çözecektir. Bu tedbirleri almak, bölgesel işbirliğini sağlayarak çatışma riskini düşürecektir.

KAYNAKÇA

- Arıboğan Ülke, Ayman Gülden ve Dedeoğlu Beril, Uluslararası ilişkiler Sözlüğü, (İstanbul: Der, 2000). Altınbilek Doğan, "Türkiye'nin Su Potansiyeli," (Ankara: *Devlet Su İşleri Bülteni*, 2000).
- Alkan Akın, Stratejik Dengeler Bakımından..., YL.Tezi,(İstanbul, HAK.Str.Arş.Ens., 2005).
- Ali İhsan Bağış, *Sınır Aşan Sular Sorununun Çözüm Yolları*, Alkan Akın, The National Security Of The United States Of America, Semptember 2002, 1-31. <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf>, 20 Kasım 2004. Bu alıntıyı yapan, *Stratejik Dengeler Bakımından...*, YL. Tezi, HAK. Str.Arş.Ens. istanbul, 2005.
- Akbaş Emre, *Küreselleşen Dünyada Hegemonik Güç Arayışlarının Yansımaları: Enerji Politikaları*, Alkan Soyak, Der, Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar, (İstanbul: Om, 2002)
- Ayca Ariyork, Turkish Water to Israel? <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=1660> (12 May. 2006)
- Bağış Ali İhsan, *Sınır Aşan Sular Sorununun Çözüm Yolları*, <http://www.dunyasugunu.org/2001.asp> (21 May., 2006)
- Bilen Özden, Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye, (İstanbul, Beta, 2000).
- Çakmak Levent, Su kirliliği ve etkileri, (Ankara: Çevre Bakanlığı, 2000).
- Devlet Planlama Teşkilatı, VIII. BYKP, Su Havzaları ÖİK Raporu, Ankara,2001.
- Değer Emin, Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke: Oltadaki Balık Türkiye, 9. b. (İstanbul: Otopsi, 2005).
- Duran Orhan, Türkiye Irak İlişkilerinde Sınır Aşan Su Faktörü, (Ankara: Hacettepe Üniv. 1999).
- Durmazuçar Vedat, Suyun Artan Startejik Değeri, (İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2002).
- Jean Robert, Suyun Ekonomi - Politiği, Çev. Metin Duran ve Mustafa Erdem Sakınç,(Ankara: Ütopya, 2003).
- Akbaş Emre, *Küreselleşen Dünyada Hegemonik Güç Arayışlarının Yansımaları: Enerji Politikaları*, Alkan Soyak, Der., Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar, (İstanbul: Om, 2002)
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Toprak Ve Su Kaynaklarının Kullanımı Ve Yönetimi, (Özel İhtisas Komisyonu), Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007_2013)
- Kara Sami, Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliğine Etkileri, (İzmir: NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik K.K.K lığı, 1998).
- Koluman Aziz (ed.), Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri, 2. b., (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2003).

- Müftüoğlu Ferruh, Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye, (İstanbul: Maarifet, 1997).
- Pamukçu Konuralp, Su Politikası, Bağlam Yayınları, Mayıs 2000.Şen Sebahattin (Haz.), Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, Rifat Ucarol, Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresindeki Önemli Gelişmeler, (İstanbul: Bağlam, 1993).
- Pamukçu Konuralp, Su Politikası, (İstanbul, Bağlam, 2000).
- SAR Cem, Uluslar arası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı, (Ankara: YYY. 1970).
- Soyak Alkan, Der. Küreselleşme: İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar, (İstanbul: Om, 2002)
- Şehsuvaroğlu Lütfü, Su Barışı Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları, (İstanbul: Gümüşmotif, 1997).
- Şen Sebahattin (Haz.), Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, Rifat Ucarol, Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresindeki Önemli Gelişmeler, (İstanbul: Bağlam, 1993).
- Israel lays claim to Palestine's water, <http://www.newscientist.com/article.ns?id=dn5037> (12 May. 2006)
- Taşar Mustafa, *Fırat Suyu*, http://www.mustafataşar.gen.tr/yayinlar/dusuncegfirat_suyu.htm (12 May., 2005).
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Toprak Ve Su Kaynaklarının Kullanımı Ve Yönetimi, (Özel İhtisas Komisyonu), Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007_2013) http://plan9.dpt.gov.tr/oik25__topraksu/Rapor.doc. (17 May.2006).
- Tiryaki Orhan, Sınır aşan sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu, (İstanbul:HAK'lığı, 1994).
- Tomanbay Mehmet, Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği, (Ankara: Gazi, 1998).
- Uluatam Özhan, Ortadoğu da Su Sorunu, (İstanbul:Türkiye İş Bankası, 1998).
- Zehir Cemal, Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri, (İstanbul: Maarifet, 1998).
- West Bank Water Usage, http://www.ifamericansknew.org/cur_sit/water.html (12 May. 2006)
- <http://www.dunyasugunu.org/2001.asp> (21 May., 2006)
- <http://www.abchukuk.com/arsiv/lausanne.html> (12 May., 2005)
- <http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararasısu/suhukuku.htm> *Türkiye'nin sınır - aşan sularının su hukuku ve su siyaseti açısından durumu*, (12 Mayıs 2005) <http://www.belgenet.com/arsiv/ab/etkL2004.html>) (12 Mayıs 2005)
- <http://www.obiv.org.tr/ilter185.htm> AB ve sular meselesi (12 Mayıs 2005)

ORTA DOĞU'DA SU SORUNU VE TÜRKiYE AÇISINDAN İNCELENMESİ

- http://www.mitaged.org.tr/2sy__su__hsasancan.doc (12 Mayıs 2005)
<http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararasısu/suhukuku.htm> (12 Mayıs 2005)
<http://www.dunyasugunu.org/2001.asp> (12 Mayıs 2005)
http://www.mustafatasar.gen.tr/yayinlar/dusunce__g/firat__suyu.htm (12 Mayıs 2005)
<http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adg/default.htm> (12 Mayıs 2005)
<http://www.abchukuk.com/arsiv/lausanne.html> (12 Mayıs 2005)
<http://plan9.dpt.gov.tr/oik25Jopraksu/Rapor.doc> (17 May. 2006), 108.
<http://www.abchukuk.com/arsiv/lausanne.html> (12 Mayıs 2005)

